

УДК 248.151:271
ББК 63.3(4 Укр)

Дмитро Степовик
(м. Київ, Україна)

ВЕЛИКИЙ СКИТ У МАНЯВІ В ДУХОВНОМУ Й КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто історичні умови зародження і формування Манявського духовного осередку. Автор з'ясовує суть української чернечої традиції. Досліджується роль Скиту Манявського в збереженні унікальних ікон. Показано також його місце в культурному й духовному житті України.

Ключові слова: Манявський Скит, ікона, Манявський іконостас, ісихазм.

Культура середньовічної України творилася, в основному, у монастирях і при храмах. Школи – це вже заклади Ренесансної доби, яка в нас розвивалася майже синхронно з країнами Заходу. І Острозьку академію, і Братську школу на Київському Подолі (предтечу Києво-Могилянської академії), й інші подібні навчально-наукові заклади є сенс ідентифікувати з Новою добою, тобто Постсередньовіччям. Але при цьому не варто протиставляти Нову добу, яка в Україні починається з XVI ст., Середньовіччю як чомусь недосконалому, менше вартісному, бо в Середньовіччі зародилися і розвинулися небувалі духовні вершини культури, яких не знав навіть Античний світ. Але ці досягнення були дуже своєрідні: вони звернені не до зовнішніх чинників життя суспільства, а до внутрішніх – до краси й досконалості обоженої людини. Боротьба за чисту, сумлінну людину становить суть середньовічної культури, у тому числі української.

З наших літописів, з оригінальних творів ранньокіївських авторів, а також з Києво-Печерського патерика, ми довідуємось, які високі стандарти плекалися в києво-руській українській культурі перших двохсот років життя української людини в лоні спасенної християнської віри. Однак ці стандарти мали бути апробовані, перевірені Божим промыслом – цей екзамен настав у вигляді вторгнення монгольської Золотої Орди в християнську Русь-Україну. Держава не витримала цього удару, розпалась. Але дух правди, дух християнської віри не тільки не зник, а ще більше зміцнився. Високі стандарти духовності й культури променували із завойованого Києва на окраїнні землі Русі-України, щоб була виконана Заповідь Господа Ісуса Христа своїм апостолам: “Ідіть і проповідуйте Євангеліє, аж до краю землі”.

Якраз із XIII ст. починається велика місія Києва через посередництво печерських ченців по всіх теренах держави Київської Русі. Учені й високодуховні монахи пішли в ліси-діброви, на ріки, у степи, у гори. Сьогодні більш-менш досліджені два шляхи місіонерських подорожей київських ченців: на південний схід, де вони заснували на Дінці Святогорський монастир, і на захід, де вони в Прикарпатті й на самих Карпатських горах утворили ряд монастирів. Серед них Великий Скит біля Маняви посідав центральне місце.

Ще до початку діяльності тут Йова й Феодосія декілька поколінь скитників створили між XIII і XVII ст. потужний осередок духовності, який вагомо вплинув на розвиток книжної писемності, ремесел, декоративного мистецтва й особливо іконо-малювання. Нашадки перших київських поселенців з XIII ст. розвивали тут, у горах, куди не сягнув меч завойовника, ті традиції, які склалися в X–XIII ст. на київських придніпровських теренах. Тому зовсім не випадково, що, повернувшись з Афону, благо-честивий Йов вибрав саме Маняву – як найкращий продовжувач київських духовних

традицій – для своїх духовних подвигів. Перед тим він побував у рідній Тисмениці, в Уневі, Дермані, Угорниках, завітав до земель московитських. І ось Йов Княгиницький обирає саме Маняву для здійснення свого експерименту: насадження тут традицій мовчазної постійної молитви, безперервного спілкування з Богом при постійній праці – і фізичній, і духовній.

Прийнято вважати, що мовчальницька віра й молитва запроваджені в Манявському Скиті на взірць афонської традиції ісихазму, нібито перейнятої Йовом Княгиницьким та Іваном Вишенським під час їхніх паломницьких подорожей у монастирі грецького Афону. Можливо, благочестивий Йов щось і взяв звідти, з грецького варіанта ісихазму. Але ми не повинні забувати, що тиха мовчазна молитва – це й наша киево-руська, українська чернеча (і не тільки чернеча, але й світська) традиція, яка не в усьому ідентична грецькому ісихазму й паламізму. Українська традиція праведного життя в тиші, у самотній печері чи келії виникла задовго до появи вчення Григорія Палами. Наша традиція виключала культ неприйняття чи й навіть ненависті грецьких ісихастів до західної християнської культурної традиції; виключала повне відсторонення від контактів зі світським життям і побутом; виключала психологію індивідуального спасіння шляхом відчуження від решти суспільства; виключала методи боротьби з пристрастями та спокусами шляхом пригнічення власного організму й навіть членопошкодження; виключала будь-які вияви фанатизму.

Навпаки, український варіант ісихазму ґрунтувався на принципах наслідування Христа й апостолів, тобто на людинолюбстві, братолюбстві, на культурно-виховній, часто жертвої праці – як на рівні побуту в монастирі, так і на рівнях книгописання, книжної мініатюри, ікономалярства. Закнене тихе життя в усамітненні або в гуртожитковому братерстві, постійна тиха й мовчазна (умоглядна) молитва, яку практикували ісихасти, у варіанті скито-манявських ченців постійно єдналися з природним інтересом до скарбів власної і чужинецької християнської культури. Наші ісихастимовчальники вміли бути самітниками в печерах, але й уміли бути чудовими мандрівниками, і то не тільки на Афон. Допитливість їхня поширювалася, насамперед, на глибинне опанування і розуміння євангельських істин, Господніх притч, плекання безмежної любові до Господа Ісуса Христа, Пресвятої Трійці, Богородиці Марії.

Інший рівень лагідного й ніжного служіння Богу полягав у постійній творчій праці. До запровадження друкарства Манявський Скит був одним із поважних центрів книгописання і мистецького ілюстрування рукописів малюнками. Книгописні ровесники Пересопницького Євангелія, переписані ченцями Скиту, розходилися галицькими, волинськими землями, сягали Буковини й Румунії. Отже, український варіант ісихазму вкладається в афоризм “*ora et labora*” – молись і працюй.

Як дослідник священного мистецтва ікон вважаю зовсім не випадковим той факт, що ченці Скиту Манявського замовили виконання іконостаса для свого головного храму визначному майстрові ікон кінця XVII та першої половини XVIII ст. Йову Кондзелевичу. Українське та світове іконознавство сьогодні сприймає як аксіому, що чернець-іконописець Білостоцького монастиря Іван Кондзелевич (у чернецтві Йов) – майстер геніального рівня. Він для України цієї доби такий самий, як Рафаель і Леонардо для Італії, Альбрехт Дюрер для Німеччини, Рембрандт для Голландії.

Звичайно, манявські ченці хотіли мати такого маляра з його учнями для свого храму. Мабуть, вони знали те, що він поділяв їхні погляди на чернече життя, і ще й мав те саме ім'я в чернецтві, що й засновник їхнього Скиту Йов Княгиницький. Але оскільки Йов Кондзелевич був майстром, у творчості якого поєднувалися візантійсько-православна іконографія і ренесансно-барокова (тобто прозахідна) стилістика, то його

могли б зігнувати – без огляду на його геніальний малярський талант, – якби манявські ченці були пройняті ісихазмом грецького чи московитського гатунку. Однак ченці Великого Скиту Маняви не тільки схвалили стиль ікон пензля Кондзелевича, але й усіляко сприяли його популяризації, ставили за зразок для інших іконостасів у монастирських і приходських храмах.

Нині цей іконостас знаходиться в експозиції Національного музею у Львові. Його слава, зумовлена його красою і духовною потугою, триває вже понад три століття. Його виставляли в західних країнах, а багато дослідників цих ікон, і взагалі усієї творчості Кондзелевича, а це – Михайло Драган, Володимир Пещанський, Іларіон Свенціцький. Віра Свенціцька, Павло Жолтовський, Борис Возницький, Олег Сидор та інші, сходяться на думці, що Кондзелевич перед початком роботи над Манявським іконостасом навчався в Києві в Києво-Печерській лаврській майстерні, провадженій у ці роки визначним майстром Олександром Антонієм Тарасевичем. Щодо облич двох архангелів на дияконських дверях – Михаїла та Гавриїла, – дослідники знаходять риси божественної краси цих небожителів з обличчями, які малював знаний іспанський майстер малярства XVII ст. Бортоломео Естебан Мурільо. Аналогії тут не приблизні, а доволі очевидні. Це може вказувати на те, що Кондзелевич був знайомий з творами Мурільо, а можливо, і відвідував його в Іспанії. Прямі аналогії зі стилістикою релігійних творів іспанського майстра є в образах Господа Ісуса Христа й апостолів на іконі “Тайна вечеря” з Манявського іконостаса Кондзелевича.

Значення Скиту Манявського не варто обмежувати лише давніми віками й роками. Він відроджений, поновлений, у ньому знову славиться Бог, про що більше скаже високопреосвященний архієпископ Іоасаф Василиків. Але й у радянські часи комуно-більшовицького атеїзму, коли монастир мовчав своїми молитвами, він зробив неоціненну послугу українській християнській культурі. Я це кажу про Манявський Скит, наче про живу особу, але дійсно воно могло так і бути, що молитвами обох Йовів там, на небі, монастир, що став одним з музеїв атеїзму, зберіг для нас від знищення дуже цінну збірку ікон.

Справа в тім, що, підриваючи або спалюючи храми Прикарпаття, хлопці зі спецорганів задалегідь вивозили з них ікони й склали їх в одній з найбільших келій Манявського Скиту. Тоді, у 70-х рр. XX ст., у радянців побутувало уявлення, що Захід за валюту купує в СРСР сибірське хутро, горілку та... ікони. Тому ікони не нищили, але тільки російського темноликого малювання. Українське ікономалярство, якщо на нього не знайдеться на Заході купець, треба знищувати. На таку долю була приречена збірка кількох сотень ікон, звезених у віддаленій у горах Манявський Скит.

Тодішній заступник Голови Ради Міністрів УРСР, видавець 25-томної “Історії міст і сіл України” і куратор Українського товариства охорони пам’яток історії та культури (УТОПІК) академік Петро Тимофійович Тронько доручив мені під час одного із засідань Товариства (я тоді був членом Головної ради УТОПІК) доволі делікатну, щоб не сказати таємну, місію: з’їздити у відрядження з рамени УТОПІК в Івано-Франківську область наче б для вивчення досвіду охорони пам’яток історії та культури, а насправді – для перевірки того, що зберігається і як зберігається на складі звезених з усієї області давніх ікон.

Тема ікон була дуже дражлива в атеїстичній УРСР, та ще й у роки, коли головними ідеологами в ЦК Компартії України були приснопам’ятні секретарі ЦК Андрій Скаба й Валентин Маланчук. Академік Петро Тронько – як справжній учений, як патріот України й української культури, у тім числі й церковної, – мусив зважати на холодні вітри, що дули з Кремля на Україну, хоч при цьому він був високим урядовцем.

кажучи по-сучасному, – віце-прем'єром. Але Компартія і КДБ були тоді більші за науку й навіть за уряд. Тому розумний віце-прем'єр й академік змушений був деякі речі робити конфіденційно. Як до фахівця із сакрального мистецтва з відповідним ученим званням і науковим ступенем Петро Тимофійович мав до мене довіру, тому й направив мене в Прикарпаття для виконання досить делікатного завдання.

У тодішньому обласному відділенні УТОПК мене з розумінням зустріли. Адже я мав ніби написати щось гарне про роботу Товариства. Але підкреслено приязне ставлення до мене в області викликало в мене підозру, що тут уже знали, навіщо я приїхав насправді: мабуть, сигнал про неблагополучне зберігання ікон у Скиті Манявському надійшов до Тронька звідси, з Прикарпаття. У Скиті мені показали музей з опудалом монаха, який пише якийсь манускрипт. Проте в заповітну келію, яка, звісно, була замкнена чомусь аж на три замки, мене музейники довго не хотіли пускати. Я повинен нині подякувати тодішньому відповідальному секретареві Івано-Франківського обласного відділення УТОПК, а нині – викладачеві Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника панові Василеві Бурдуланюку, стараннями якого мені все ж відімкнули ті всі три замки і я побачив збірку ікон. Частина з них зберігалася, скажу так – терпимо (це – давні образи святих на дошках), а решту (ікони ХІХ ст., мальовані на полотні), очевидно, планували знищити, бо були звалені абияк, наче купа дров на дровітні. Звичайно, я написав для Петра Тимофійовича Тронька відповідну доповідну записку, і всі ікони були врятовані, пізніше потрапили до музеїв або були повернені до храмів.

...У вересні 2011 р. науковий академічний Київ прощався з Петром Тимофійовичем Троньком, який упокоївся на 97-му році життя. Завдяки його ініціативі, в Україні було врятовано не одну сотню святих ікон, які тодішня безбожна влада нарихтувала або на знищення, або на продаж за кордон. Безперечно, серед цих ікон були й чудотворні, якими такий багатий край Прикарпатський, як і вся Україна.

Відродження Манявського Скиту в новій Україні – це Боже веління і справа добрих людей, насамперед насельників цього монастиря. Нині Скит належить до системи монастирів нашої святої Православної церкви Київського Патріархату, перебуває під особливою молитовною опікою Святійшого Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета, а також Високопреосвященного архієпископа Івано-Франківського і Галицького Іоасафа Василиківа. Дорога, яка колись була заросла до підгірського монастиря, тепер знову відкрита для християн усіх церков, для прочан і туристів. Так що справа славного Йова Княгиницького через 400 років знову оживає і сміється знову – уже як духовне й культурно-мистецьке явище не тільки Прикарпатського краю, а й усієї України.

Dmytro Stepovyk
(Kiev, Ukraine)

Large Skyt in Manyava in spiritual and cultural life of Ukraine

The historical terms of origin and forming of Manyava spiritual cell are considered in the article. An author finds out the essence of Ukrainian monastic tradition. The role of Manyava Skyt in the maintainance of unique icons is probed. It is also rotined its place in cultural and spiritual life of Ukraine.

Key words: Manyava Skyt, icon, Manyava iconostasis, isykhazm.